

Specialistka na historii a totalitní režimy, Monika Rybová: “Nastupující totalitě stačí krátké období útlaku, protože lidé se, v touze přežít, rychle přizpůsobí” (Rozhovor)

- CZ24 News | 20. listopadu 2021

Možná to bylo jen tím vypjatým předvolebním obdobím, ale ještě nikdy jsem neslyšela tolikrát opakované tvrzení, že když zvítězí ta či ona politická strana či uskupení, tak nás jistě zavede do totality, nebo přinejmenším na cestu k nesvobodě. Asi to taky máte ještě v čerstvé paměti. Snad to bylo jen krajně vypjatým obdobím, emocemi, které jsou sice před volbami celkem běžné, ale přesto se zdá, jako by se každé volební období hysterie kolem výsledku zvyšovala. Je to skutečně tím, že nám hrozí něco takového, jako pád do totalitní společnosti? Zajímá mě, co na to říkají lidé, kteří se právě tímto tématem dlouhodobě zabývají. Proto jsme si dnes pozvali historičku, specialistku na československou historii a na moderní dějiny, Moniku Rybovou, která se už řadu let zabývá totalitními režimy.

Svobodné universum · Monika Rybová 1. díl: Nastupující totalitní stačí krátké období útlaku, lidé se rychle přizpůsobí

Martina: Povězte mi, proč jste se začala zajímat o totalitní režimy, jak vznikají, jak se projevují, jak vypadá jejich průběh?

Monika Rybová: Není to úplně tak složité. Moje rodina pochází z Pražska, to je Hlučínsko, a když se trochu zajímáte o rodinný příběh, tak vám nemůže uniknout, že existují období, kdy ať se chováte slušně, nebo neslušně, jste správný, nebo nesprávný člověk, tak vás systém, nebo společnost, někam vrhne, a vy se musíte přizpůsobit nové životní situaci. Takže moje rodina prožila čtyři různé režimy, dvě války, zabrání majetku, odsun rodiny, to všechno v tomto životním příběhu je, a to logicky vedlo k zájmu o to, co nás ovlivňuje.

Martina: Bylo to jenom z tohoto osobního hlediska, nebo v tom byla také obava, že co se stalo jednou, může se stát podruhé, co se stalo dvakrát, určitě se stane potřetí?

Monika Rybová: To má několik rovin. Jedna je racionální, ke které dojdete jako dospělý člověk už s nějakou mírou zkušeností. Ale já zůstanu u osobní roviny: Narodila jsem se na vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, takže to беру jako osudové znamení. A ve dvanácti letech jsem četla Orwellův román 1984. Dodnes si pamatuji, jak jedu v Plzni tramvají, čtu tu knížku, zvednu oči a vím, že to, co čtu, zrovna prožívám. A od té doby jsem opravdu fascinovaná společností, tím, na základě čeho a jak lidé jednají, co nás utváří, a v zásadě už tehdy jsem měla pocit, že žijeme v nějaké totalitní společnosti. A od té doby zkoumám, proč tomu tak je, proč si to myslím, proč se to dělo v minulosti, a co nás může čekat v budoucnosti.

Martina: Moniko Rybová, teď jste popsala osobní vztah k zájmu o totalitu. Ale vy jste se specializovala na moderní dějiny, na československé dějiny. Řekněte mi, jak tedy postupuje historik,

zkoumá-li totalitní režimy, jejich vznik, jejich kradmý příchod. A nevím, jestli je vždycky kradmý, a jestli je také někdy teatrální.

Monika Rybová: Obvykle bývá dokonce i teatrální, jenom to vnímá jenom část společnosti. Nikdy se v ničem neposunete bez nějaké základní kostry, to znamená, že nejdřív člověk potřebuje základní historické vzdělání, a ideálně pak na to navazovat nějakou specializací.

Má to dvě roviny. Jedna rovina je dívat se na historii z makrosvěta, tedy oprostít se jak od osobního, tak dokonce od regionálního. Jsme sice srdcem, nebo pupkem světa, jak si to o sobě občas Češi myslí, ale to, jaký je režim, nebo jaká kvalita, ať už ekonomická, či dokonce sociální, je u nás vždy výrazně, nechci záměrně říkat z jaké části, ale z velmi velké části ovlivněno tím, co se děje kolem. Musíte chápat nadnárodní, nebo světový kontext, a zejména v dnešní době bychom si ho měli být vědomi, a pak se na to díváte z pohledu ideálně přímo pramenů, které zrovna pro 20. století jsou dnes už i v řadě případů dostupné, protože jsou už zpracovány v archivech, a jsou přístupné i z hlediska zákona.

A pak je to tak, a vracím se k osobní rovině, že to, co se děje na velkých dějinách a ve vědeckých pracích velkých odborníků, prožívají lidé jako takoví, což jsou subjektivní vzpomínky na danou dobu, nebo její subjektivní prožívání. Moje práce tkví v tom dokázat propojit oba tyto světy, protože oba, když stojí samostatně, tedy vědecký a osobní, se vždy budou někde mýlit, nebo jim bude něco unikat v celé komplexitě. A já jsem si dala za cíl propojit oba tyto světy tak, abych dokázala třeba i zformulovat nějaké pravděpodobné budoucí vývoje toho, co nás čeká, na základě toho, což jsme všichni, nejenom my, ale i naši předkové prožili nebo prožívali, či, jak Martino říkáte, prožíváme.

Nastupujícím totalitám stačí krátké období perzekucí, sekání přes prsty, protože lidé se ze strachu a touhy přežít přizpůsobí

Martina: Teď jste řekla, že na základě toho, co jste nastudovala a zjistila, ale také co jste svým způsobem zprostředkovaně ve vaší rodině prožila, jste si vytvořila nějakou vizi a pochopila, jak se přicházející totalita hlásí. Řekněte mi, jaké hlavní znaky má, na co si dát pozor a čeho si všimnout?

Monika Rybová: Vezmeme-li pouze zkušenost z nejmladší doby, tedy ze dvou ohromných, nebo velkých totalit, které jsme si prožili, tak je to neschopnost části lidí přijímat změny, to znamená, že se přirozeně všichni brání změnám, protože je nám obvykle dobře v bezpečí toho, co známe, a co žijeme.

Pokusím se to možná uvést do kontextu pojmů jako takových: Řekněme si, co je to totalita, stav, když už existuje totalitní systém, abychom mohli definovat, od kdy navazovat to, co mu předchází. Totalitní systémy mají tendenci ovlivňovat nás a celou společnost ve všech směrech, to znamená jak v osobní, tak profesní rovině. A to je něco, co obvykle, když potom studujete jednotlivé etapy totalitních režimů, netrvá vždy úplně dlouhou dobu. Totalitní zásah je třeba spojený s nějakou formou perzekucí, agresí, násilím, které netrvají desetiletí, protože lidem stačí relativně krátké období, párkrát přes zadek, nebo prsty, aby měli tendenci se přizpůsobovat, protože naše touha přežít a mít se příjemně a hezky, pokud možno bez většího odporu, je vždy silnější, je to naše lidské přirozenost.

To je něco, s čím musíme na konci analýzy počítat, a započítat to tam. I proto příchod toho, co obvykle předchází před definitivním uchopením moci totalitního systému, je do velké míry participací většinové společnosti, nebo části společnosti, která má zrovna možnost se vyjádřit, či podpořit tyto totalitní přístupy. Je to určitá míra frustrace, pocitu nedoceníení své vlastní osobní existence.

V Německu to třeba byly jak ekonomické problémy, tak určitý problém Němců přijmout porážku

z 1. světové války, a stále upozadování na evropské mapě, nebo v politickém systému. V případě komunistického vítězství, třeba na našem území, zůstaňme u nás doma, je to ztráta důvěry v předchozí demokratické, byť nebyly úplně demokratické, ale v zásadě demokratické režimy. A to souvisí s určitou mírou vyčerpání. A teď je otázka, kde takové frustrace, míru vyčerpání, a pocit nedocenenosti, najdeme ve společnosti dnes.

Největším nebezpečím pro Západ je představa, že jsme všichni stejní. Ale nejsme.

Martina: Moniko, vyjmenovala jste některé z bodů, nebo z jevů, podle kterých poznáme blížící se totalitu. Které znaky nese dnešní doba?

Monika Rybová: Ten, který vnímám jako největší, a dospěli jsme k němu díky tomu, že jsme teď prožili báječných 30 let svobody, bavíme se o českém prostoru, kdy jsme docílili toho, co jsme chtěli, a to je absolutní rovnost, a bohužel jsme tím způsobili velkou nivelizaci společnosti. Já se setkávám s problémem, že někdo vyčnívá z normy, kterou tady dnes ani nebudeme definovat. Je to víc sociologické téma, ale tyto obory se musí nezbytně propojovat. Dokázali jsme, že všichni, bez ohledu na vzdělání, pohlaví, pocit genderové příslušnosti, a podobně, máme stejná práva, a možnosti vlivu na společnost. A tam já vidím největší nebezpečí.

Martina: A to je podle vás dobře, špatně, nebo je to zkrátka jev, stav?

Monika Rybová: Ráda bych řekla, že bychom se měli oprostít od toho, jestli je něco dobře nebo špatně, ale měli bychom se snažit co nejlépe popisovat věci tak, jak jsou, protože pokud od nich odebereme znaménko „líbí-nelíbí“, jsme schopni lépe analyzovat a vyvozovat, tím pádem poznat i možná rizika, která jsou s tím spojena.

Martina: To znamená, že nejvíce viditelným jevem a projevem je, že naše společnost, bavíme se o Česku, tvoří lidé, kteří jsou si všichni rovni.

Monika Rybová: A to je problém, protože my si nejsme všichni rovni.

Martina: Povídejte. Když bychom se podívali na to, že si jsme všichni rovni, z pohledu historika, tak jak by to tedy mělo být, aby rovnost, nebo rozvrstvení ve společnosti, neústilo k totalitě?

Monika Rybová: Zaplať pánbůh, že jsme si všichni rovni, to bych ještě chtěla říct, to bylo opravdu velkým cílem našich předků. A my, dvě dámy, které tady dnes spolu sedíme, jsme vlastně výsledkem tohoto obrovského společenského pokroku, protože před 100 lety bychom tady pravděpodobně nemohly říkat to, co říkáme, a nežily bychom životy, jaké obě z nás žijeme.

Všichni nemáme stejné schopnosti

Martina: A ono se nám to cestou nějak vymklo, a o to tady jde.

Monika Rybová: Cestou se nám to právě někde vymklo. My všichni nemáme stejné schopnosti – neumíme všichni stejně opravit auto, nemáme všichni stejné IQ, nemáme stejnou schopnost učit se stejnou rychlostí. A v důsledku toho, že jsme si řekli, že se všichni máme rovně, volí i ti, kteří odevzdávají, nebo neodevzdávají daně, a podobně. A zase neříkám, co je dobře, nebo špatně, jenom popisuji stav.

Martina: Tak to je.

Monika Rybová: Tak to je. Tak jsme se dostali díky tomu do krize, už se tomu nebojím říkat krize, kdy vychováváme novou generaci tak, že všechny stejným způsobem. My dnes umíme ocenit více slabé, ale umíme ocenit ty silné, výjimečné, bez ohledu na věk, jestli je jim 10, 15, 20, 70 let?

V souvislosti s totalitními režimy se používá spojení „krize elit“, kde elity jsou, ale nemůžu se zbavit trochu pocitu něčeho, co už znám právě z historie. A tam navazují právě na zkušenost, kterou jsme už udělali, a nemusíme ji nezbytně opakovat, že se výjimečnost, úspěch lidí, kteří chtějí třeba víc, a jsou ochotni i víc pracovat než ostatní, se dávají trochu stranou, a ti, kteří nejsou „ti naši“, se jakoby odkloňují někam mimo ty, kteří mezi nás patří, a tím pádem jim nedopřáváme dostatečný prostor.

Martina: To v tomto slova smyslu, že se dostáváme do komunistického „hlavně nevyčínat“.

Monika Rybová: Je to, jako bychom si to nosili někde v sobě.

Lidi, kteří si uvědomují, co se děje se společností, jsou asi čtyři procenta. Jsou inteligentní, samostatní, pracovití, mají vize, dlouhodobé cíle, a permanentní vzdělávání jako nejvyšší hodnotu.

Martina: Ale to mi vysvětlíte, Martino Rybová: V naše společnosti za 40 let zakořenila vlastnost a tendence nevyčínat, a i když už uplynulo mnoho desetiletí, přesto si to stále neseme s sebou. Ale třeba americká společnost naopak umí adorovat výjimečné, umí ocenit úspěšné, umí dokonce ocenit i toho, kdo jenom vyhraje v loterii, takže zatímco u nás se to tutlá, tak u nich vítěz v loterii je najednou národním hrdinou. Čím to, že americká společnost má k totalitě možná stejně blízko jako my, ne-li blíž?

Monika Rybová: Vy si, Martino, do jisté míry odpovídáte. Ale oceňování schopných a úspěšných? Jsou to opravdu ti schopní a úspěšní? Je opravdu vítězství v loterii něco, co...?

Martina: Byl to jen příklad.

Monika Rybová: Přesně, my bychom si měli definovat, co je úspěch, a čeho chceme dosahovat. Období, kdy jsem četla Orwella, je více než 20 let zpátky, to si taky pojďme říct, že mi už taky bylo 20, a teď máte nějaké znaky totality, společnosti, která si třeba ani neuvědomuje, že už v nějakých totalitních systémech žije, a teď mě prosím nikdo, zejména z kolegů historiků, nechtejte za slovo v používání termínů. Ale když bych to měla zjednodušit, tak jsme od přírody sociální tvorové, potřebujeme žít ve skupině, a být skupinou přijímáni. Zpravidla jsme přijímáni, pokud přijmeme pravidla skupiny, jsme její součástí a hrajeme podle pravidel, která jsou akceptována, a my jsme se dostali do fáze, kdy jako většina akceptujeme nějaká práva. A protože Gaussovu křivku neohneme, vždy bude nějaké, ne úplně velké procento lidí, kteří budou vždy nekompatibilní se společností. Bude to někde do čtyř procent, bavíme se o té nejvyšší úrovni – inteligentní, samostatní, pracovití, vize, dlouhodobé cíle, permanentní vzdělávání jako nejvyšší hodnota – a to bude vždy nějaká menšina. A to zase není dobře nebo špatně, jenom si je třeba toho být vědom, že masa má společné rysy, které si neuvědomuje. Ale ti, kteří do této masy nepatří, a patří do těch čtyř procent, mají právě za úkol tyhle stavy popisovat. My všichni jsme dneska mentálně, ekonomicky, i díky médiím, i díky v zásadě stejnému druhu informací, i díky uniformitě v tom, jak vypadáme, propojeni.

Takže ano, my umíme ocenit výborného zpěváka, který umí perfektně tančit na nějakou super rytmičnou věc, a zase, to určitě není špatně, mějme vzory, které třeba děti vedou k tomu, že poslouchají hudbu, a hýbou se u toho, to určitě není špatně. Ale hledejme cesty, a to je naším úkolem, jak ocenit ty, kteří odvádí nadstandardní výkon, chtějí ho podávat, pracují nad rámec. Všichni jsme prošli základní školou, a to, co dělá vývoj jedinců v životě, je to, co dělá nad rámec

tohoto základu. A o tyto jedince, o tuto skupinu, bychom se měli začít zajímat.

A mám pocit, že teď jsme se dostali do fáze, nejenom v ČR, ale v celém západním světě, že tuhle zásadní část společnosti, která bude tvořit, trochu opomíjíme. A jestliže už dnes říkáme, že prožíváme krizi elit, a mluví o tom spousta chytřejších lidí, než jsem já, od pana profesora Barty po Fukuyamu, a lidi, kteří určitě o světě vědí víc, a pokud si tohoto budeme vědomi, nemusí přijít žádná další strašná hrůza. A to je dobrá zpráva.

Totalita nemusí mít podobu zavírání do koncentráků, ale lidé můžou být zavírání v totalitní mysli a v neschopnosti vidět celek

Martina: Moniko, já se teď vrátím trochu na začátek, aby naše vyprávění bylo i pro mě přehlednější a strukturovanější. Říkala jste, a teď jste se k tomu několikrát vrátila, že se dá říct, že se blížíme k nějaké další totalitě, nebo že už některé totalitní rysy v naší společnosti můžeme pozorovat. Já bych poprosila ještě jednou o shrnutí a zhodnocení: Jsou tady tyto rysy? Jak vypadají? Jak se projevují? Třeba jsme mnohé přehlédli.

Monika Rybová: Začnu ale tím, že žijeme v demokratické společnosti, možná mírně směřující doleva. Totalitu vidím v přístupu k informacím, kdy většina přijímá informace, a pomíjí vzdělávání. To znamená, že většina z nás je utvářena na základě stejných informačních zdrojů. To je jedno riziko. Druhé riziko, které vidím, je právě snaha nevyčínat, ač se to možná tak nezdá. Víím, že někteří se snaží prosadit to, že každý jsme individuum, a máme na vše právo – a to už je vlastně totalitní. Už to je totalitní, protože to určuje pravidla, která zatím neumíme úplně definovat. Já vám to tady neumím říct úplně v uspokojivých pojmech, ale určitě je to zase nějaký znak totality, protože vlastně říkáme: „To individuum, ta individuálnost a prožívání, či existence, je nadřazena všemu.“ Už je to možná pravidlo.

Martina: Někdy se vlastně hovoří o totalitě lidských práv.

Monika Rybová: Tak. Nebo to moc hezky popisuje Francis Fukuyama ve své knize Identita. Byl to mimochodem jeden z cílů naší západní společnosti, docílit svobodného, individuálního způsobu žití. Ale tím se zase dostáváme do totalitního myšlení, protože opakují znova, slovo „totalitní“ nemusí nezbytně být zavíráním v koncentracích, ale možná zavíráním někde v mysli, a v neschopnosti vidět celek.

Martina: Když u nás v druhé polovině 40. let rozorávali meze, zakládali komposty a svázeli zvířata do státních statků, tak to mnozí považovali za éru nevidané nastupující svobody a rovnosti. Ptám se proto, zda my sami dokážeme rozeznat, že žijeme některé prvky totality, že už žijeme v jakémisi totalitním systému.

Monika Rybová: Rozezná to jenom část společnosti. To je prostě stav, se kterým se, ať se nám líbí, nebo nelíbí, musíme smířit. Vy jste dala krásný příklad, je to jeden z nádherných momentů, jak ukázat, že když se dává, tak systém funguje a má podporu, přestože je nespravedlivý k nějaké jiné části společnosti.

Martina: Ano, i když dává z cizího, že ano.

Monika Rybová: Přesně tak. Měli bychom vědět, že kdykoli, když stát něco dá, tak předtím někomu něco sebral, a to platí pro jakékoli období našeho historického vývoje, bez ohledu na to, jaký systém politického řízení zrovna prožíváme. Je to do nějaké míry podobné naší současnosti, a vůbec se nechci věnovat aktuálnímu povolebnímu období, ale jsou to principy, na kterých obecně fungujeme.

Pokud má většina lidí z Gaussovy křivky pocit, že dostává, má se dobře a vidí na další dovolenou, či další Vánoce, tak je prostě všechno v pořádku. Takže jestli se tehdy rozdávalo, pominěme teď právem, či neprávem, a dnes se rozdává znovu v podobě sociálních dávek, já tomu pracovně říkám „výpalné“, tak dokud stát toto výpalné dává, tak celý systém bude fungovat. A tím nechci říct, že nemáme mít sociální stát a podporovat slabé, staré, choré, nemocné a matky samoživitelky, to je určitě správně. Ale jestli jsme se nedostali do určité vyčerpanosti systému, pan profesor Bárta o tom ostatně se svými kolegy mluví už dlouhé roky, a já to vnímám podobně, tak každý systém a každá myšlenka se jednoho dne vyčerpá.

Západ se dostal do situace, kdy systém začíná požírat sám sebe

Martina: To znamená, že společenská smlouva, o které hovoříte, platí jenom, když je z čeho dávat?

Monika Rybová: Platí, když má většina pocit, že se má dobře.

Martina: A myslíte, že my se dostáváme na hranu tohoto stavu?

Monika Rybová: Spíše se táži, jak dlouho ještě můžeme balancovat na hraně, protože jsme ve společnosti – a to se zase týká většiny západního světa, a zase, západní svět není jediný svět na této planetě, ale západní svět je něco, co nás zajímá, a ostatní je pod rozlišovací schopností dokonce i chytrých a komplexně myslících lidí, kdy jsme se za posledních 30 let, které jsou z pohledu historie výjimečné – která se dostala do stavu, kdy systém začíná požírat sám sebe, a to i matematicky.

Jedna z částí, která je v oblasti mého zájmu, je centrální bankovníctví, historie centrálního bankovníctví, kde peníze v systému vznikají, a zanikají. A i moje dvě dcery, které ještě chodí na první stupeň základní školy, chápou princip, že správná cesta, jak být ekonomicky dlouhodobě zdatný, je vydělávat víc, než kolik se spotřebuje, a to my dlouhodobě nezvládáme. Koupili jsme si za to dlouhé, báječné, zcela výjimečné období blahobytu, bezpečí, a opravdu velmi kvalitní život. Akorát je největším zaměstnavatelem stát, a to přesto, že jsme kapitalistická společnost. Státu nestačí to, co vybere na daních, a musí vydávat další dluhopisy, aby se uživil, a přesto navyšuje sociální dávky, platy státním zaměstnancům – ostatně toto je největší voličská základna. A to si zase jenom popisujeme stav, není to o tom, jestli se nám to líbí, nebo ne.

Martina: Ano, stejně navyšuje důchody.

Monika Rybová: Přesně. Tak se ptám: „Jak dlouho...? Martino, kdybychom jedna, nebo druhá takhle hospodařily s našim rodinným rozpočtem, jak dlouho nepřežijeme?“

Martina: Dobrý den, jsem exekutor...

Monika Rybová: Přesně. Státu to velmi dlouho prochází, ale má to hranici. Jednoho dne se buď vyčerpá kasa a ochota jiných kupovat naše státní dluhopisy, nebo přijde něco, co bude víc bolet.

Martina: Řekněte mi, je to tak, že vy si to uvědomujete, já si to uvědomuji, mnozí naši přátelé, nebo odborníci, lidi z naší sociální společenské bubliny si to uvědomují, ale přesto vlastně všichni tuto hru hrajeme, táhneme káru dál a vědomě ujídáme našim vnukům z talíře. Jak dlouho nám to vydrží?

Monika Rybová: Řekla jste to přesně, a proto znovu zopakuji Gaussovu křivku. Je prima, že v naší sociální bublině máme kolem sebe jednotky, desítky, možná i stovky lidí, se kterými se vzájemně utvrzujeme v tom, že my vidíme svět správně. Ale pak je tady jiná skupina společnosti, která se vzájemně utvrzuje v tom, že vidí svět správně, a nás, co máme pocit, že takový systém, který jsme si před chvílí popsali, je dlouhodobě neudržitelný, protože je vlastně nezdravý, je méně než těch, kteří díky tomuto systému žijí, a mají kvalitní život.

Ale naše práce je spojená s darem, který jsme dostali – se schopností inteligence, schopností propojování informací. Analýza nás vede k tomu tento dar používat, a před těmito věcmi varovat. Takže my si uvědomujeme, že tento systém je nezdravý, ale přece si většina dobrovolně neřekne: „Uděláme daňovou reformu, protože by to bylo správné.“ To by si řekly čtyři procenta populace, možná bychom si to řekli my s našimi kamarády, protože máme jednu z uvedených dovedností, a to díky tomu, že víme, že se o sebe musíme postarat sami, že se nemáme spoléhat na stát. Ale většina lidí spoléhá na to, že v důchodu se o ně stát postará. Mimochodem zase to byly ty jistoty, za které celá desetiletí bojujeme, nebo se jich snažíme docílit, protože hlavním cílem je přece rovnostářská společnost, která se má dobře.

AUTOR: Martina

ZDROJ: kupredudominulosti.cz